

Ο Χρήστος Λαμπράκης, ο ΔΟΛ και ο δημοκρατικός φιλελευθερισμός στην Ελλάδα ως πολιτισμική συνθήκη

Δημήτρης Χαραλάμπης

Ομότιμος Καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης του Τμήματος Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Πρόεδρος της Ελληνικής Εταιρείας Πολιτικής Επιστήμης.

Προλεγόμενα

Ο Χρήστος Λαμπράκης αναλαμβάνει τα ηνία του ΔΟΛ το 1957 μετά το θάνατο του πατέρα του Δημήτρη. Αναλαμβάνει σε μια ιστορική στιγμή κατά την οποία η άμεσα μεταπολεμική και μετεμφυλιακή περίοδος στην Ελλάδα τελειώνει με το θάνατο του Παπάγου το 1955. Η σκιά του «κράτους των εθνοφρόνων», όπως έχει ονομασθεί η θεσμική και εξωθεσμική οργάνωση του κράτους που προέκυψε από τον εμφύλιο πόλεμο, είναι ακόμη καθοριστική για την συγκρότηση της μετεμφυλιακής πολιτικής εξουσίας. Σύντομα όμως και παράλληλα με την ανθεκτικότητα των μετεμφυλιακών δομών της εξουσίας και την προσπάθεια υπέρβασής τους κατά την πρώτη οκταετία της πρωθυπουργίας Κωνσταντίνου Καραμανλή αρχίζει μια νέα, μια πραγματική μεταπολεμική/μετεμφυλιακή περίοδος για την Ελλάδα.

Το θεμελιακό χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου είναι η νέα «Μεγάλη Ιδέα» που με πρώτο και βασικό πολιτικό εκφραστή της τον Κωνσταντίνο Καραμανλή καθόρισε την πορεία της χώρας από το τέλος της δεκαετίας του 1950 μέχρι σήμερα. Περίοδος κατά την οποία η στρατιωτική δικτατορία αποτέλεσε απλώς μια απόκλιση, ένα διάλειμμα ιστορικού αναχρονισμού. Αυτή η νέα «Μεγάλη Ιδέα» ήταν η στρατηγική της ένταξης της Ελλάδας στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Πρόκειται για διαδικασία που αρχίζει να υλοποιείται συγκεκριμένα με τη συμφωνία σύνδεσης με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα το 1961, συνεχίζεται

με την υπογραφή της Πράξης Προσχώρησης στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες (ένταξη) το 1981 και ολοκληρώνεται με την ένταξη στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (Ευρωζώνη) το 2000 κατά την πρωθυπουργία του Κωνσταντίνου Σημίτη, ο οποίος υπήρξε ο συνεπέστερος συνεχιστής της ευρωπαϊκής πολιτικής του Κωνσταντίνου Καραμανλή και ο αρχιτέκτονας της ολοκλήρωσης της στρατηγικής της ένταξης της Ελλάδας στον πυρήνα του ευρωπαϊκού γίνεσθαι.

Αυτή η πορεία συμμετοχής στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, αφού έχει υπερβεί την επταετία της στρατιωτικής δικτατορίας, αντιμετωπίζει το πρώτο μεγάλο εμπόδιο με την χρηματοπιστωτική/δημοσιονομική κρίση του 2009/2010. Κρίση, η οποία λειτουργεί απομυθοποιητικά για την ευρωπαϊκή προοπτική της χώρας. Απομυθοποίηση που γειώνει την πορεία της συμμετοχής σε αυτή τη διαδικασία στην πραγματική της διάσταση και ως προς την ποιότητα του εκσυγχρονισμού της ελληνικής κοινωνίας και του ελληνικού πολιτικού συστήματος και ως προς την συνοχή της Ένωσης και το βαθμό της επιτυχίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Απομυθοποίηση, η οποία όσον αφορά στη διεθνοπολιτική/γεωπολιτική της διάσταση, καταδεικνύει τα αδιέξοδα, αλλά ίσως και τα όρια της πορείας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης μπροστά στις προκλήσεις ενός πολυπολικού κόσμου υπό τους όρους ενός νέου Ψυχρού Πολέμου, ο οποίος και συμβολικά καθορίζει τη διεθνή πραγματικότητα μετά την ρωσική εισβολή στην Ουκρανία στις 24 Φεβρουαρίου του 2022.

Ένας νέος Ψυχρός Πόλεμος που παίρνει τη μορφή της αντιπαράθεσης ενός γιγάντιου τόξου ολοκληρωτικών/δικτατορικών και αντιφιλελεύθερων καθεστώτων από τη Ρωσία μέχρι το Ιράν με κέντρο και κύριο μοχλό την Κίνα απέναντι στη φιλελεύθερη Δημοκρατία και το Κράτος Δικαίου της Δύσης. Με ιδεολογικό-προπαγανδιστικό άλλοθι το αποικιοκρατικό παρελθόν της Δύσης ο νέος αυτός επιθετικός ιμπεριαλισμός απαιτεί να επιβάλλει την παγκόσμια ισχύ του απέναντι στο σύγχρονο δυτικό κόσμο, του οποίου η πολιορκούμενη φιλελεύθερη Δημοκρατία απειλείται συγχρόνως από μια έρπουσα εσωτερική διάβρωση. The Global South

versus the West, όπως έχει ονομασθεί αυτό το μέτωπο με ασφαλώς όχι ιδιαίτερη γεωγραφική ακρίβεια.

Ο Χρήστος Λαμπράκης πεθαίνει το 2009. Μια ιδιοτροπία της ιστορίας ταυτίζει την περίοδο από τη στιγμή που αναλαμβάνει την ηγεσία του ΔΟΛ, μετά το θάνατο του πατέρα του το 1957, μέχρι το θάνατό του με την περίοδο που καθορίζεται από την ευρωπαϊκή πορεία της χώρας και την ιστορική περιπέτεια που χαρακτήρισε τις διακυμάνσεις της συμμετοχής της Ελλάδας στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Μια περιπέτεια που ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1960, οργανικά συνδεδεμένη με τη διαδικασία εκσυγχρονισμού/εξευρωπαϊσμού και υπέρβασης της μετεμφυλιακής οργάνωσης των κέντρων εξουσίας, οδήγησε στην πρώτη ρήξη πρωθυπουργού – μοναρχίας (Κωνσταντίνος Καραμανλής – Παύλος), στη δεύτερη ρήξη/σύγκρουση του πρωθυπουργού με τον βασιλιά (Γεώργιος Παπανδρέου – Κωνσταντίνος), στην κρίση εκπροσώπησης, που χαρακτήρισε την κοινοβουλευτική περίοδο της δεκαετίας του 1960 και στα αδιέξοδα του προβληματικού μετεμφυλιακού κοινοβουλευτισμού μετά το 1965. Κρίση εκπροσώπησης και αδυναμία επίλυσής της, που οδήγησε στο στρατιωτικό πραξικόπημα το 1967. Ένα πραξικόπημα που αποτέλεσε τον τραγικό αναχρονισμό της τελευταίας πράξης του εμφυλίου πολέμου και της εξωθεσμικής λειτουργίας του μετεμφυλιακού «κράτους των εθνικοφρόνων».

Η τελική υπέρβαση της μετεμφυλιακής εποχής με την κατάρρευση της δικτατορίας σήμανε το τέλος των μετεμφυλιακών δομών εξουσίας και του καθοριστικού ρόλου του στρατού που είχε προκύψει από τον εμφύλιο πόλεμο, το τέλος του θεσμού της συνεχώς παρεμβαίνουσας μοναρχίας και την ανάδειξη της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας στην ουσιαστικά πρώτη στην ιστορία της χώρας λειτουργούσα φιλελεύθερη Δημοκρατία.

Στη συνέχεια η δεκαετία του 1980 χάραξε την ιδιότυπη ελληνική μετάβαση από την τυπική στην ουσιαστική Δημοκρατία με όλες τις αντιφάσεις που επέβαλε ο καθυστερημένος ελληνικός κεϋνσιανισμός σε ένα διεθνές πλαίσιο αλλαγής του οικονομικοκοινωνικού παραδείγματος. Αντιφάσεις τις οποίες η προσπάθεια

εξορθολογισμού – εξευρωπαϊσμού - εκσυγχρονισμού ξεπέρασε, τουλάχιστον αρχικά και σε ένα βαθμό, και οδήγησε στην ένταξη της χώρας στην Ευρωζώνη.

Η υποχώρηση του εξορθολογισμού και εκσυγχρονισμού του πολιτικού συστήματος που ακολούθησε μετά την οκταετία Σημίτη και η αποσύνθεση των θεμελίων της ευρωπαϊκής στρατηγικής, που στη δεκαετία του 1990 είχαν προετοιμάσει την ολοκλήρωση της ευρωπαϊκής ενσωμάτωσης της χώρας, οδήγησαν, μέσω της καταλυτικής επίδρασης της οικονομικής κρίσης, στην πραγματική συρρίκνωση της εθνικής κυριαρχίας και στη βίαιη προσαρμογή της ελληνικής κοινωνίας στο διεθνώς κυρίαρχο οικονομικοκοινωνικό παράδειγμα. Αυτό ήταν και το τραγικό τίμημα της οπορτουνιστικής αδράνειας, του υπερδανεισμού και της δημιουργικής λογιστικής της εξαπάτησης της Ευρωπαϊκής Στατιστικής Υπηρεσίας που αποτέλεσε τη μόνη πολιτική που η λεγόμενη λαϊκή Δεξιά έχει να παρουσιάσει στους 68 μήνες (Μάρτιος 2004 – Οκτώβριος 2009) των δύο κυβερνήσεων του Κώστα Καραμανλή.

Το αποτέλεσμα ήταν η οικονομική και πολιτική κρίση και η κατάρρευση της οικονομίας και του δικομματικού συστήματος της μεταπολίτευσης, στη σκιά μιας Ευρώπης, η οποία μεταξύ του εθνοκεντρικού ordoliberal ηγεμονισμού της Γερμανίας και της κοντόφθαλμης προσαρμογής της Δημοκρατίας στην αγορά (η προσαρμοσμένη στην αγορά Δημοκρατία – die marktkonforme Demokratie της Merkel) θεμελίωσε τη γεωπολιτική της αδυναμία και την απεμπόληση μιας αυτόνομης ευρωπαϊκής ταυτότητας.

Η οικονομική και πολιτική κατάρρευση της χώρας οδήγησε στη έξαρση του λαϊκισμού, στην κατάρρευση του λειτουργούντος δικομματισμού της μεταπολίτευσης, στην εμφάνιση και παρουσία ναζιστικών μορφωμάτων στο πλαίσιο της κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης και τέλος στην εκ νέου απογοήτευση και στην κρίση της Αριστεράς και της Κεντροαριστεράς. Η αποτυχία της Αριστεράς στην κυβέρνηση, ουσιαστικά η αποτυχία της αριστερο-φασιστικής κυβερνητικής συμμαχίας (ΣΥΡΙΖΑΝΕΛ), και ιδιαίτερα η αντίφαση μεταξύ της (υποτιθέμενης) αυτοπεποίθησης του πολιτικού λόγου και της άτακτης υποχώρησης της πολιτικής πράξης μετά το 2015 (τρίτο μνημόνιο) λειτούργησε ως η καθοριστική απόδειξη, και

μάλιστα με πανευρωπαϊκή απήχηση, ότι δεν υπάρχει βιώσιμη εναλλακτική προοπτική στο νεοφιλελεύθερο παράδειγμα. (Η Merkel/Schaeuble - έκδοση της θατσερικής TINA-There Is No Alternative).

Ο ΔΟΛ υπό την σχεδόν αφανή, αλλά καθοριστική και σταθερή καθοδήγηση του Χρήστου Λαμπράκη υπήρξε όλη αυτή την περίοδο ο κεντρικός φορέας της έκφρασης και διαχείρισης του ορθού λόγου μιας αστικής, φιλελεύθερης και ευρωπαϊκής δημοκρατικής Ελλάδας. Η συνεπής εκσυγχρονιστική και ευρωπαϊκή στάση του Συγκροτήματος παρέμεινε σταθερή σε όλη αυτή την περιπέτεια της μεταπολεμικής Ελλάδας. Ο Χρήστος Λαμπράκης, υπαρκτά ενταγμένος στην αισθητική, στην τέχνη και στον ευρωπαϊκό πολιτισμό γενικότερα χάραξε το νήμα ενός φιλελεύθερου, ευρωπαϊκού δημοκρατικού δημόσιου λόγου, χωρίς να υποτιμά τον πραγματισμό που οι αναγκαίες κοινωνικές, αλλά και διεθνοπολιτικές ισορροπίες επέβαλαν. Λόγος, ο οποίος αποτέλεσε στην πράξη τον πραγματικό δημόσιο λόγο της κεντροαριστεράς στην Ελλάδα.

Είτε αναφέρεται κανείς στην κρίση της δεκαετίας του 1960 και τη διάσπαση του Κέντρου. Είτε στην υποστήριξη της πορείας της ένταξης της χώρας στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και στην αντίδραση απέναντι στο λαϊκισμό της Δεξιάς και της Αριστεράς και στην προσπάθειά τους να υπονομεύσουν την ευρωπαϊκή πορεία της χώρας μέσω της υπονόμησης της πολιτικής της κυβέρνησης Σημίτη. Είτε αναφέρεται στην εξομάλυνση-γείωση του λαϊκιστικού λόγου του ΠΑΣΟΚ στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και κατά τη διάρκεια της κυβερνητικής του πορείας τη δεκαετία του 1980, ο λόγος του Συγκροτήματος υπήρξε καταλυτικός για τη διαμόρφωση της στάσης της Κεντροαριστεράς στην Ελλάδα και το μετριασμό των λαϊκιστικών εξάρσεων.

Πρόκειται για διαχείριση της δημόσιας χρήσης του λόγου, η οποία ειδικότερα μετά το 1977, σε συνδυασμό με το υψηλό επίπεδο της δημοσιογραφίας που χαρακτήριζε τις εφημερίδες και τις άλλες εκδόσεις του Συγκροτήματος, με ναυαρχίδα έκφρασης αυτής της στάσης «Το Βήμα», είχε ως αποτέλεσμα την ανάδειξη του κεντρώου, ενσωματωτικού και φιλοευρωπαϊκού χαρακτήρα της

πολιτικής του ΠΑΣΟΚ, πίσω από τον πολιτικά στοχευμένο λαϊκιστικό κομματικό λόγο του Ανδρέα Παπανδρέου.

Στο πλαίσιο αυτό το Συγκρότημα κατείχε την ουσιαστικά ηγεμονική θέση στο χώρο του δημοσίου λόγου, μέχρι τουλάχιστον τη στιγμή της κατάρρευσης του δικομματισμού και ειδικότερα, όσον αφορά στη δημόσια χρήση του ορθού λόγου και στην συγκρότηση του πεδίου της δημοσιότητας, μέχρι τη στιγμή που το διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης άλλαξαν καθοριστικά το τοπίο του τύπου και της ηλεκτρονικής ενημέρωσης.

Ο Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, στο πλαίσιο της κατεύθυνσης που χάραξε ο Χρήστος Λαμπράκης και λόγω του υψηλού επιπέδου των δημοσιογράφων και των αρθρογράφων του Συγκροτήματος, διαμόρφωσε τον τόπο της ανάδειξης ενός αστικού, δημοκρατικού και φιλελεύθερου λόγου που αποτέλεσε την απόδειξη της ύπαρξης ενός αστικού δημοκρατικού πολιτισμού στον τόπο μας.

Ενός πολιτισμού που πλασιώθηκε και εκφράστηκε ακόμη πιο στενά από το πολιτισμικό έργο του Χρήστου Λαμπράκη που υλοποιήθηκε κυρίως μέσω του Οργανισμού Μεγάρου Μουσικής Αθηνών, την ευθύνη και Προεδρία του οποίου ανέλαβε το 1981, και ιδιαίτερα από τη στιγμή της λειτουργίας του Μεγάρου το 1991, αλλά και μέσω του Ιδρύματος Λαμπράκη που ιδρύθηκε την ίδια χρονιά. Η ευρεία αναγνώριση της παρουσίας του Μεγάρου ως διεθνούς πολιτισμικού κόμβου οφείλεται ασφαλώς στο έργο αυτό που ανέλαβε και διεκπεραίωσε με απόλυτη υπευθυνότητα και γνώση ο Χρήστος Λαμπράκης.

Ο Χρήστος Λαμπράκης και οι ιδιομορφίες της μεταπολεμικής Ελλάδας

Αν εξαιρέσει κανείς την ιδιαίτερη περίπτωση της Ιβηρικής χερσονήσου. Όπου ήδη από το Μεσοπόλεμο έχουμε δικτατορικά καθεστώτα: στην Ισπανία από το τέλος του εμφυλίου πολέμου του 1936 – 1939 τη δικτατορία του Φράνκο μέχρι το 1975 και στην Πορτογαλία από το 1932, αλλά ουσιαστικά από το 1926, τη δικτατορία του Σαλαζάρ (που πεθαίνει το 1970) μέχρι το 1974, στη μεταπολεμική

Δυτική Ευρώπη η Ελλάδα αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση, λόγω του εμφυλίου πολέμου και της χούντας.

Ασφαλώς η άμεσα μεταπολεμική περίοδος της δεκαετίας του 1940 είναι μια περίοδος βαθύτατης κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής κρίσης στην Ευρώπη, αλλά παντού, εκτός από την Ελλάδα, ο κίνδυνος εμφυλίου πολέμου αποφεύχθηκε.

Στη Γαλλία η έγκαιρη και μεγαλοφυής αντίδραση του De Gaulle από το Λονδίνο απέτρεψε το στίγμα της συνεργασίας και του καθεστώτος του Vichy από τη γαλλική αστική τάξη και εμπόδισε το μονοπώλιο της αντίστασης από την κομμουνιστική Αριστερά, καθιστώντας τον πολιτικό συμβιβασμό τη μόνη μεταπολεμική βιώσιμη λύση. Στην Ιταλία οι ηγεσίες των De Gasperi και Togliatti μπόρεσαν να διαχειριστούν το μεταπολεμικό χάος της χώρας και απέφυγαν τον εμφύλιο πόλεμο. Ικανότητα, η οποία ήταν ανύπαρκτη στην Ελλάδα της Απελευθέρωσης. Ασφαλώς η παρουσία των συμμαχικών δυνάμεων και κυρίως του αμερικανικού στρατού και στις δύο χώρες ήταν καταλυτική για την αποφυγή εμφυλίου πολέμου, αλλά στην Ελλάδα η πορεία των πραγμάτων ήταν τελείως διαφορετική.

Στην ελληνική περίπτωση το ζητούμενο ήταν η ρήξη και όχι η αποφυγή της. Ο Churchill, βασισμένος στη λεγόμενη Συμφωνία των Ποσοστών που είχε συμφωνήσει με τον Στάλιν στη Μόσχα τον Οκτώβριο του 1944, αποζήτησε την αντιπαράθεση με το ΚΚΕ που ήλεγχε το ΕΑΜ για να τελειώνει μια για πάντα με την προοπτική συμβιβασμών που θα έθεταν σε κίνδυνο τον καθοριστικό ρόλο της Μεγάλης Βρετανίας στην Ελλάδα.

Συγχρόνως το ΚΚΕ μη έχοντας συγκεκριμένες οδηγίες από το Σοβιετικό ΚΚ, βλέποντας τη νικηφόρα πορεία του ερυθρού στρατού στην Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη, που επέβαλε σε κάθε χώρα που κατελάμβανε ο σοβιετικός στρατός τη σοβιετική κατοχή μέσω της επιβολής κομμουνιστικών δικτατοριών, μη έχοντας γνώση της Συμφωνίας των Ποσοστών, την οποία προφανέστατα δεν θα μπορούσε ποτέ να αποδεχθεί ως αληθή, και υποτιμώντας πλήρως τους αντιπάλους του, κυρίως λόγω της κοντόφθαλμης ερμηνείας της εμπειρίας της πρώτης φάσης του εμφυλίου μεταξύ ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ στη Ήπειρο κατά τη διάρκεια της κατοχής, προχώρησε στα «Δεκεμβριανά». Αποδέχθηκε τη συνειδητή πρόκληση του Churchill,

για να προχωρήσει αργότερα στην ακόμη πιο πολιτικά εσφαλμένη επιλογή της τρίτης φάσης του εμφυλίου το 1946 – 1949. Άλλωστε, αν η ταξική πάλη είναι ο πυρήνας της μαρξιστικής-λενινιστικής προσέγγισης στην κατανόηση της πραγματικότητας, τότε ο εμφύλιος πόλεμος είναι η μόνη πολιτική προοπτική της. Η απολυτοποίηση της ταξικής πάλης ως της κινητήριας δύναμης της ιστορίας, έστω και υπό τους όρους της γραμμικής, οικονομιστικής, εξελικτικής και τελεολογικής αντίληψης της ιστορίας, οδηγεί στον εμφύλιο πόλεμο ως της μόνης λογικής της συνέπεια.

Για την υλοποίηση αυτής της εμφυλοπολεμικής λογικής ο πόλεμος είναι η ιδανική συνθήκη. Είτε γιατί οι καταστροφές που επιφέρει έχουν διαβρώσει πολιτικά και ηθικά το ισχύον καθεστώς, είτε γιατί έχουν αναδείξει καταλυτικά τις βαθύτατες αντιφάσεις, τις κεφαλαιώδεις αδυναμίες και τα πολιτικοκοινωνικά όριά του, είτε γιατί η κοινωνική κρίση που έχει επέλθει, σε συνδυασμό με την καθημερινότητα της βίας που επιβάλλει ο πόλεμος, καθιστούν την τρομοκρατία της βίαιης πολιτικής επιβολής αποδεκτή. Δεν είναι τυχαίο, ότι και η λενινιστική δικτατορία το 1917 και η μαοϊκή το 1949 μέσα από τη συνύπαρξη πολέμου και εμφυλίου πολέμου μπόρεσαν να επιβληθούν. Η πρώτη εκμεταλλεύτηκε την κατάρρευση του ήδη ηθικά, πολιτικά και οργανωτικά διαβρωμένου καθεστώτος και τις βαθύτερες αδυναμίες των εναλλακτικών δημοκρατικών λύσεων (Μενσεβίκι κ.α.) κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η δεύτερη εκμεταλλεύτηκε την αδυναμία του εθνικιστικού-αντικομμουνιστικού μετώπου της Kuomintang, λόγω του μακρόχρονου σινο-ιαπωνικού πολέμου, από τον οποίο οι κομμουνιστές του Μάο απείχαν αναμένοντας την έκβασή του, κατά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Η ιδιότυπη αυτή εξαίρεση της Ελλάδας από τη μεταπολεμική πορεία του Δυτικού κόσμου, λόγω του εμφυλίου πολέμου, υπήρξε καθοριστική για την πολιτική, κοινωνική και οικονομική πορεία της χώρας, τουλάχιστον μέχρι την κατάρρευση της στρατιωτικής δικτατορίας, η οποία αποτέλεσε την τελευταία πράξη της ελληνικής τραγωδίας, για να χρησιμοποιήσω τον τίτλο της γνωστής μελέτης του Κωνσταντίνου Τσουκαλά.

Το 1945 αποτελεί μια καθοριστική τομή στη συνέχεια της διαδικασίας του εκδημοκρατισμού και της διαμόρφωσης των όρων της κοινωνικής συνοχής, που ξεκινά από τις αγγλικές επαναστάσεις του 17^{ου} αιώνα και την αμερικανική και τη γαλλική επανάσταση μέχρι την επικράτηση της Δημοκρατίας επί του ναζιστικού και φασιστικού ολοκληρωτισμού.

Το 1945 υπήρξε μια από τις ελάχιστες στιγμές στην ιστορία, όπου η ιστορική εμπειρία λειτούργησε ως μάθημα για τη χάραξη της πολιτικής για τουλάχιστον τα επόμενα τριάντα χρόνια. Προς το τέλος του πολέμου έχει γίνει πλέον κατανοητό, ότι πρέπει να παρθούν καθοριστικές αποφάσεις για την οργάνωση του διεθνούς οικονομικού συστήματος, για τη θεμελίωση της Δημοκρατίας και του Κράτους Δικαίου και για τη σταθεροποίηση της κοινωνικής συνοχής στη βάση της φιλελεύθερης και της δημοκρατικής αρχής.

Οδηγός για τον επανασχεδιασμό της θεσμικής οργάνωσης της δημοκρατικής κοινωνίας και της οργάνωσης της οικονομίας σε παγκόσμια κλίμακα, ή τουλάχιστον στο δυτικό κόσμο ήταν: η εμπειρία της κρίσης του 1929, η Μεγάλη Ύφεση της δεκαετίας του 1930, η κατάρρευση της Δημοκρατίας κατά το μεσοπόλεμο, το φασιστικό και το ναζιστικό φαινόμενο, η εγκληματική έξαρση του κοινωνικού και του πολιτικού ανορθολογισμού, το Ολοκαύτωμα, η βιομηχανική οργάνωση της γενοκτονίας και η απόλυτη βία του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου. Ενός πολέμου ο οποίος ως συνέχεια του Πρώτου κατέστησε την περίοδο του μεσοπολέμου ένα απλό διάλειμμα του νέου αυτού τριακονταετούς πολέμου που ενέπλεξε στην καταστροφική του δίνη ολόκληρη την υφήλιο.

Όμως δεν ήταν μόνο τα διδάγματα του παρελθόντος, αλλά και οι τεράστιοι κίνδυνοι που προϋπήρχαν μεν, αλλά έπαιρναν πλέον συγκεκριμένη μορφή ως αποτέλεσμα του πολέμου: Η απειλή του σοβιετικού ολοκληρωτισμού, η οποία, τουλάχιστον μετά τη συνάντηση στο Potsdam, είχε γίνει και για τους πιο αφελείς ορατή. Μια επιθετική ιμπεριαλιστική στρατηγική, η οποία, υπό το φωτοστέφανο της νίκης στο Ανατολικό Μετώπο, είχε ήδη καταβροχθίσει την Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη.

Η πρωτοφανής εγκληματική θηριωδία της ναζιστικής επέλασης στον από το 1939 σύμμαχό του Ράιχ δικαίωνε αυτόν τον σοβιετικό νέο-ιμπεριαλισμό, ενώ η αχαλίνωτη ανισότητα της δεκαετίας του 1920 (the roaring twenties, les anneés folles – αλλά και ο εξωφρενικός υπερπληθωρισμός στη Γερμανία στις αρχές της δεκαετίας του 1920), η κρίση του 1929 και η Μεγάλη Ύφεση, είχαν ταυτίσει την έννοια της οικονομικής ελευθερίας και τελικά την ίδια την έννοια της Δημοκρατίας, με την πλουτοκρατία, την άκρατη ανισότητα, την υπαρξιακή ανασφάλεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό.

Αυτή η εσωτερική ηθική και υλική διάβρωση της Δημοκρατίας εύρισκε απέναντί της την έννοια της ισότητας, που αποτελούσε την προμετωπίδα της κομμουνιστικής-σοβιετικής ιδεολογίας και προπαγάνδας. Η έννοια της ισότητας ως υποτίθεται πεμπτουσία του σοβιετικού καθεστώτος λόγω της έκπτωσης της έννοιας της ελευθερίας, αποκτούσε την αίγλη ενός βιώσιμου, ανθρωποκεντρικού (αυτό που ακριβώς που δεν ήταν), εναλλακτικού συστήματος κοινωνικής δικαιοσύνης. Άλλωστε ο αγώνας των ευρωπαϊκών κομμουνιστικών κομμάτων εναντίον του φασισμού και του ναζισμού, τουλάχιστον από τη στιγμή που η Γερμανία εισέβαλε στη Σοβιετική Ένωση, είχε φορτίσει τα κομμουνιστικά κόμματα με το κύρος του δίκαιου και αλτρουιστικού αγώνα απέναντι στο απόλυτο κακό. Κακό, το οποίο μεγάλα τμήματα του αστικού κόσμου στις υπό κατοχή χώρες της Ευρώπης είχαν υπηρετήσει ως συνεργάτες.

Το πρώτο ειδοποιό βήμα της κατανόησης της ανάγκης υπέρβασης της προπολεμικής λειτουργίας του καπιταλισμού, το οποίο έθεσε και τις οργανωτικές βάσεις μιας νέας οικονομικής και νομισματικής τάξης σε διεθνές επίπεδο και αποτέλεσε το οργανωτικό οικονομικό διεθνές πλαίσιο για τη διαμόρφωση των όρων υπέρβασης του παρελθόντος και αντιμετώπισης της σοβιετικής απειλής σε εθνικό επίπεδο, ήταν η συμφωνία του Bretton Woods τον Ιούλιο του 1944. Συμφωνία μετά από πρωτοβουλία του Roosevelt και στο πλαίσιο της ερμηνείας της λειτουργίας της φιλελεύθερης οικονομίας της αγοράς και της κρατικής παρέμβασης που είχε αναπτύξει ο Keynes ως μορφή υπέρβασης της νεοκλασικής θεωρίας και της θεωρίας της γενικής ισορροπίας (σε συνδυασμό με την πρακτική σκέψη του εκπροσώπου του αμερικανικού υπουργείου οικονομικών White), του οποίου, σημειωτέον,

βασικό μέλημα ήταν η αποφυγή των καθοριστικών λαθών της συνθήκης των Βερσαλλιών το 1919 που είχαν σχεδόν μαθηματικά οδηγήσει στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Οι όροι σταθερότητας της παγκόσμιας φιλελεύθερης οικονομικής τάξης που θεμελίωσε η συμφωνία του Bretton Woods, σε συνδυασμό α) με τη σταθεροποίηση του ηγετικού ρόλου των Η.Π.Α. στο Δυτικό κόσμο, β) με τις αναγκαίες γιγάντιες επενδύσεις για την ανοικοδόμηση της Δυτικής Ευρώπης, γ) με το κοινωνικά αυτονόητο της κρατικής παρέμβασης και της επιχειρηματικής παρουσίας του κράτους στη βαριά βιομηχανία και στον τραπεζικό τομέα, όπως και της προοδευτικής φορολόγησης με υψηλούς συντελεστές στα υψηλά κλιμάκια, που ήταν αποτέλεσμα του New Deal αλλά κυρίως της οργάνωσης της οικονομίας κατά την πολεμική προσπάθεια, αποτέλεσαν το υπόβαθρο του μεταπολεμικού κοινωνικού κράτους.

Αποτέλεσαν τις συντεταγμένες ενός νέου κοινωνικοοικονομικού παραδείγματος που κυριάρχησε την πρώτη τριακονταετία μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο (“Les Trente Glorieuses”) και έχει ονομασθεί κεϋνσιανή συναίνεση, ή σοσιαλδημοκρατικό συμβόλαιο, ασχέτως αν υλοποιήθηκε από σοσιαλδημοκρατικές, ή συντηρητικές – χριστιανοδημοκρατικές κυβερνήσεις. Ουσιαστικά πρόκειται για τη συμπλήρωση της τυπικής Δημοκρατίας, η οποία δεν μπόρεσε να αντιμετωπίσει την κρίση του Μεσοπολέμου, με την ουσιαστική Δημοκρατία. Πρόκειται για τη συμπλήρωση και εναρμόνιση της φιλελεύθερης και της δημοκρατικής αρχής με την κοινωνική αρχή. Πρόκειται για το κοινωνικό – υλικό πλαίσιο της εναρμόνισης φιλελευθερισμού και ρεπουμπλικανισμού. Αυτή η συγκρότηση του μεταπολεμικού κοινωνικού συμβολαίου, για τους ίδιους λόγους που το είχαν καταστήσει κοινωνικά και πολιτικά αναγκαίο, κατέστησε συγχρόνως τη διαδικασία προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση την απαραίτητη μεταπολεμική στρατηγική υπέρβασης του ιστορικού παρελθόντος και αντιμετώπισης των απειλών του μεταπολεμικού παρόντος για τη δυτική Ευρώπη.

Αν αυτοί ήταν οι νέοι όροι της κοινωνικής συνοχής στη Δυτική Ευρώπη (περισσότερο) και στη Βόρεια Αμερική (λιγότερο) στην Ελλάδα τα πράγματα ήσαν

τελείως διαφορετικά. Στην Ελλάδα δεν υπήρχε ανάγκη συμβιβασμού, δεν υπήρχε ανάγκη προληπτικών ενσωματωτικών στρατηγικών. Στην Ελλάδα αρχικά λόγω της στρατηγικής Churchill και στη συνέχεια λόγω της ολέθριας στάσης του ΚΚΕ δεν τίθετο θέμα αποφυγής της σύγκρουσης και κοινωνικής ενσωμάτωσης. Η σύγκρουση είχε γίνει και το αποτέλεσμα της ήταν η κατά κράτος στρατιωτική και πολιτική ήττα των δυνάμεων που ήθελαν να εντάξουν την Ελλάδα στην επικράτεια του σοβιετικού μπλοκ ως κράτους-δορυφόρου. Συμβιβασμοί και εξισορροπήσεις κοινωνικών δυνάμεων δεν είχαν θέση στον ελληνικό μετεμφυλιακό κοινωνικό σχηματισμό. Η μια πλευρά είχε νικήσει στην εμφύλια αντιπαράθεση, η άλλη είχε χάσει και ο νικητής επέβαλλε τους όρους του, την εξουσία του ανεμπόδιστα.

Υπό τους όρους αυτού του αποτελέσματος του εμφυλίου η Ελλάδα γνωρίζει μια άλλη κοινωνική πραγματικότητα από αυτήν της υπόλοιπης Δυτικής Ευρώπης. Πραγματικότητα που παρά τις προσπάθειες εξορθολογισμού/εκσυγχρονισμού του Κωνσταντίνου Καραμανλή, κυρίως μέσω της στρατηγικής της ένταξης της χώρας στη διαδικασία της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης και του Γεωργίου Παπανδρέου τη διετία 1963-1965, διαρκεί μέχρι την κατάρρευση της στρατιωτικής δικτατορίας.

Το «κράτος των εθνοφρόνων» ήταν το αποτέλεσμα του εμφυλίου. Η Δεξιά ορίζει το πολιτικό σύστημα. Το Κέντρο αποτελείται από μια πανσπερμία πολιτικών κυρίως βενιζελικής προέλευσης, οι οποίοι δεν εκφράζουν παρά κάποια τοπικά πελατειακά δίκτυα και αδυνατούν, ακόμη και αυτοί που υπερβαίνουν τον πελατειακό τοπικισμό, να οργανώσουν ένα μαζικό κομματικό μόρφωμα που θα μπορούσε να αποτελέσει μια εναλλακτική πολιτική λύση. Αυτή άλλωστε η αδυναμία οργάνωσης μαζικών κομμάτων εξουσίας, δομικό χαρακτηριστικό της πελατειακής λογικής του πολιτικού συστήματος, υπήρξε και η αιτία του θνησιγενούς χαρακτήρα της Δεύτερης Ελληνικής Δημοκρατίας.

Η Αριστερά είναι η ηττημένη της αντιπαράθεσης και ακόμη και υπό το προσωπείο της νομιμότητας με την εμφάνιση της ΕΔΑ είναι απλώς θεατής σε ένα παιχνίδι εξουσίας του οποίου τα σαφή όρια έχει θέσει το αποτέλεσμα του εμφυλίου. Ο στρατός είναι ο ιδιότυπος νικητής του εμφυλίου. Η στρατιωτική νίκη στον εμφύλιο πόλεμο ολοκληρώνει μια πορεία αυτονόμησης του στρατού α) από

τις πολιτικές οικογένειες που είχαν καθορίσει το παρελθόν του διχασμού (λαϊκό κόμμα, βανιζελισμός), β) από την κυβερνητική εξουσία, η οποία μέχρι την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Παπάγο είναι μάλλον οπερετικού χαρακτήρα και γ) από τα ανάκτορα, που είναι και το πιο ενδιαφέρον στοιχείο. Πρώτον γιατί αυτή η αυτονομία του στρατού απέναντι στην κυβερνητική εξουσία και απέναντι στη μοναρχία υπήρξε ειδοποιό στοιχείο του στρατιωτικού πραξικοπήματος του 1967 και δεύτερον γιατί ακόμη μέχρι σήμερα θολώνει τις προσπάθειες ανάλυσης-εξήγησης-ερμηνείας του πραξικοπήματος. Πρόκειται για μια πορεία ολοκλήρωσης αυτής της αυτονομίας του στρατού, η οποία αρχίζει από τις οργανώσεις των αντιδραστικών αξιωματικών στη Μέση Ανατολή το 1943 και τη σύσταση του ΙΔΕΑ τον Οκτώβριο του 1944 στη Αθήνα για να ολοκληρωθεί στο τέλος του εμφυλίου, όπου σχεδόν το σύνολο των αξιωματικών του στρατού είναι μέλη του ΙΔΕΑ, αναγνωρίζοντας ως πραγματικό αρχηγό τους τον Παπάγο.

Η κατανόηση των ειδικών συνθηκών στην Ελλάδα λόγω του εμφυλίου και η ανάγκη να σταθεροποιηθεί η νομιμότητα και να ξεκινήσει η διαδικασία της υπέρβασης του μετεμφυλιακού χάους οδήγησε τον πατέρα του Χρήστου τον Δημήτρη Λαμπράκη, παρά το βενιζελικό παρελθόν του, στην υποστήριξη του Παπάγου. Είναι ένας πραγματισμός, ο οποίος θα χαρακτηρίσει και το Χρήστο Λαμπράκη μετά το 1958 που αναλαμβάνει τα ηνία του συγκροτήματος. Αυτός ο πραγματισμός όμως δεν είναι ένας κρυμμένος ομορτισμός. Είναι το αποτέλεσμα της ορθολογικής ανάλυσης των προοπτικών της ελληνικής κοινωνίας και της εκμετάλλευσης των ρηγμάτων που επιτρέπουν οι κοινωνικές συνθήκες και οι ισορροπίες δυνάμεων στην μετεμφυλιακή Ελλάδα.

Ο εμφύλιος και οι δυνάμεις που βρέθηκαν αντιμέτωπες στέρησαν από την Ελλάδα τη συμμετοχή σε αυτή τη «χρυσή τριακονταετία». Κανένας κομματικός σχηματισμός δεν εξέφραζε τη λογική του κεϋνσιανού μεταπολεμικού κοινωνικοοικονομικού παραδείγματος. Θα χρειαστεί η πολιτική κάθαρση της κατάρρευσης της δικτατορίας για να εμφανιστούν στοιχεία αυτού του παραδείγματος, επικίνδυνα μεταχρονολογημένα, στο ελληνικό πολιτικό σύστημα.

Όμως ο λόγος της κοινωνικής αναγνώρισης ως καθοριστική προϋπόθεση της κοινωνικής συνοχής, ο λόγος του ορθολογισμού της συγκρότησης της δημοκρατικής κοινωνίας, ο λόγος της εξημέρωσης της βίας της εμφύλιας αντιπαράθεσης και της οργάνωσης του κράτους στην οποία αυτή οδήγησε, χωρίς να εκφράζεται συγκεκριμένα από κάποιο κομματικό μόρφωμα, δεν χάθηκε. Διατηρήθηκε μέσα από το λόγο των εφημερίδων και των εκδόσεων του Συγκροτήματος. Μέσα από την υψηλή ποιότητα του λόγου και της δημοσιογραφίας που κράτησε ζωντανή και σε ένα βαθμό επέβαλλε το Συγκρότημα, υπό την καθοδήγηση του Χρήστου Λαμπράκη και των συνεργατών του. Μιας δημοσιογραφικής παρουσίας, η οποία διέσωσε το λόγο του αστικού πολιτισμού μέσα στην πολιτική ωμότητα του «κράτους των εθνοκφρόνων» της μετεμφυλιακής Ελλάδας.

Αυτή είναι η πρώτη, θα έλεγα, θεμελιώδης συμβολή του Χρήστου Λαμπράκη και του Συγκροτήματος από το 1958 που ανέλαβε την ηγεσία του μέχρι τις αναδιαρθρώσεις της μεταπολιτευτικής περιόδου: Η διατήρηση, η υπεράσπιση ενός δημοκρατικού αστικού λόγου που αναγνώριζε τις προϋποθέσεις της κοινωνικής συνοχής, που αναγνώριζε την αναγκαία εναρμόνιση της φιλελεύθερης με τη δημοκρατική αρχή και την απαραίτητη, για μια βιώσιμη Δημοκρατία, ένταξη της κοινωνικής αρχής στο αξιακό και υλικό πλαίσιο της θεσμικής οργάνωσής της.

Ο λόγος του Βήματος, αλλά και των άλλων εκδόσεων του Συγκροτήματος, συμπλήρωνε ένα τεράστιο κενό στο χώρο της δημόσιας σφαίρας. Το κενό της απουσίας της μεταπολεμικής κεύσσιανής συναίνεσης. Το κενό της απουσίας αυτού του αξιακού υπόβαθρου που χαρακτήρισε τη μεταπολεμική Ευρώπη στην πορεία της προς τη συνθήκη της Ρώμης και προς τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Ο λόγος του Συγκροτήματος αποτελούσε εκείνη τη δημόσια χρήση του ορθού λόγου που προσπαθούσε να καλύψει αυτό το κενό υπενθυμίζοντας συνεχώς την ανάγκη πλήρωσης του ρήγματος που χώριζε την «καχεκτική» μεταπολεμική Δημοκρατία από το δημοκρατικό κοινοβουλευτισμό ενός λειτουργούντος συλλογικού κοινωνικού συμβολαίου. Οι εφημερίδες και οι εκδόσεις του Συγκροτήματος γενικότερα αποτέλεσαν ένα τόπο του λόγου που καθόρισε δυναμικά και ποιοτικά ότι ως δημόσιος λόγος θα μπορούσε να πλησιάσει περισσότερο την ιδέα ενός σοσιαλδημοκρατικού συμβολαίου υπό τις de facto

συνθήκες περιορισμού των ελευθεριών και ιδιαίτερα της ελευθερίας του λόγου και του τύπου κατά την περίοδο της μετεμφυλιακής μονόπλευρης αντίληψης και οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων από τη Δεξιά στη μεταπολεμική Ελλάδα.

Η δεύτερη ουσιαστική συμβολή του Χρήστου Λαμπράκη ήταν, ότι είχε σαφέστατη εικόνα της λανθάνουσας απειλής, του συνεχούς κινδύνου στον οποίο βρίσκονταν αυτή η τόσο ελλειμματική και προβληματική μετεμφυλιακή κοινοβουλευτική Δημοκρατία. Συνειδητοποίηση της λανθάνουσας απειλής ενός ανεξέλεγκτου στρατιωτικού πραξικοπήματος του ΙΔΕΑ για την οποία προειδοποιεί ήδη τον Οκτώβριο του 1958 με σειρά άρθρων του στο «Βήμα» σχετικά με το αποτέλεσμα των εκλογών το Μάη του 1958. Πράγμα που είναι ακόμη πιο ενδιαφέρον και ενδεικτικό, λόγω του γεγονότος ότι είναι λίγα τα ενυπόγραφα άρθρα του Χρήστου Λαμπράκη και για αυτό και σηματοδοτούν σημεία τομής που ο ίδιος θεωρεί ότι οι πολιτικές συνθήκες απαιτούν την επισήμανσή τους. Η ανάδειξη της ΕΔΑ, του προκαλύμματος του απαγορευμένου ΚΚΕ στο πλαίσιο της μετεμφυλιακής κοινοβουλευτικής νομιμότητας, σε αξιωματική αντιπολίτευση εννέα μόλις χρόνια μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου οδήγησε σε καταιγισμό άρθρων και αντιδράσεων, ουσιαστικότερη των οποίων ήταν η συνένωση της πανσπερμίας των πολιτικών του λεγόμενου Κέντρου και η ίδρυση της Ένωσης Κέντρου.

Ο Χρήστος Λαμπράκης, όπως φαίνεται μέσα από τα άρθρα του, δεν συμμετέχει σε αυτό το αντικομμουνιστικό παραλήρημα (ούτε ο Καραμανλής) που ακολούθησε τις εκλογές του 1958. Ο φόβος του, στο πλαίσιο βέβαια των γεγονότων που καθόριζαν τους κινδύνους της ιστορικής στιγμής: απελευθερωτικός αγώνας της ΕΟΚΑ, κρίση του Σουέζ, στάση της Μεγάλης Βρετανίας, στάση της Τουρκίας, είναι συγκεκριμένος. Είναι η επίγνωση, ότι οποιαδήποτε στιγμή ο στρατός μπορούσε να εκμεταλλευτεί την ιστορική συγκυρία για να επέμβει με πραξικόπημα. Πράγμα που, ο επόμενος φόβος του, θα μπορούσε να οδηγήσει ξανά σε εμφύλια αντιπαράθεση και σε κίνδυνο για την ακεραιότητα της εθνικής επικράτειας (πράγμα που περίπου επαληθεύτηκε με την απόβαση στην Κύπρο το 1974).

Αυτή η κατανόηση της πολιτικής πραγματικότητας, κάτω από το πέπλο της καθημερινότητας της ασθενούς μετεμφυλιακής νομιμότητας, καθόρισε τη θετική

στάση του απέναντι στην ευρωπαϊκή πολιτική του Κωνσταντίνου Καραμανλή, τη διστακτικότητά του τουλάχιστον στην πρώτη φάση της αποστασίας, αλλά και το ρόλο που έπαιξε – μαζί με την άλλη κυρίαρχη προσωπικότητα του τύπου της εποχής, την Ελένη Βλάχου - στο μνημόνιο Κανελλόπουλου, Παπανδρέου, Κωνσταντίνου στο Τατόι σε μια ύστατη προσπάθεια να διατηρηθεί ο κοινοβουλευτισμός και να αποφευχθεί η δικτατορία. Καθόρισε σε μεγάλο βαθμό ακόμη και την απόφασή του, πέρα από την οικονομική υποστήριξη του κόσμου του Συγκροτήματος, να μην κλείσει τις εφημερίδες του κατά τη διάρκεια της δικτατορίας. Σε αντίθεση με την επιλογή της Ελένης Βλάχου, της οποίας, σημειωτέον, οι εφημερίδες δεν ήταν άμοιρες ευθυνών για την εμβάθυνση της πολιτικής κρίσης και για τη διαμόρφωση ενός θετικού πολιτικού κλίματος για τη στρατιωτική επέμβαση.

Η νέα «Μεγάλη Ιδέα» της μετεμφυλιακής Ελλάδας, η συμμετοχή της χώρας στη διαδικασία της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης που παίρνει σάρκα και οστά με τη Συνθήκη της Ρώμης το 1957, είναι η καθοριστική συμβολή του Κωνσταντίνου Καραμανλή στη μεταπολεμική ιστορία της Ελλάδας. Είναι μια πολιτική στρατηγική που, παρά τα αντιπολιτευτικά πυροτεχνήματα αρχικά του Κέντρου και αργότερα, μετά τη χούντα, του ΠΑΣΟΚ και του ΣΥΡΙΖΑ, αποτέλεσε τη μόνη πολιτική σταθερά των τελευταίων εξήντα πέντε ετών. Μόνη εξαίρεση η χούντα, που αναγκαστικά έμεινε εκτός αυτής της διαδικασίας, η οποία διαδικασία ήταν και τελείως έξω από το διανοητικό ορίζοντα των πραξικοπηματιών (διαφορετικά δεν θα ήταν ιστορικός αναχρονισμός η δικτατορία) και ασφαλώς το ΚΚΕ. Το ΚΚΕ ακολουθούσε την πολιτική της Μόσχας, η οποία θεωρούσε και θεωρεί, και δικαίως, ότι η Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση, σε συνδυασμό με τη βορειοατλαντική συμμαχία ήταν και είναι το μεγαλύτερο εμπόδιο απέναντι στη φινλανδοποίηση της ηπειρωτικής δυτικής Ευρώπης. Στόχος της Μόσχας από την εποχή της περίφημης νότας του Στάλιν το Μάρτιο του 1952 για την ενοποίηση μια υποτίθεται ουδέτερης Γερμανίας μέχρι το νεοιμπεριαλιστικό αναθεωρητισμό του Πούτιν. Οι θέσεις της ΕΔΑ και ιδιαίτερα του Ηλίου στη Βουλή, κατά τις συζητήσεις για τη συμφωνία σύνδεσης, δεν εκφράζουν αυτή τη θέση του ΚΚΕ. Αντίθετα αποτελούν το μόνο ουσιαστικό προβληματισμό σχετικά με τις πιθανές αρνητικές επιπτώσεις της σύνδεσης. Κυρίως αποτελούν

ουσιαστικό προβληματισμό σχετικά με τις αρνητικές επιπτώσεις των όρων της δεκαπενταετούς προσαρμογής μέχρι την ένταξη για τη δομή και την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας.

Η συμμετοχή στη διαδικασία της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης αποτελούσε και τη μόνη πραγματική προοπτική της σταθεροποίησης της ένταξης της χώρας στο δυτικό μπλοκ χωρίς τα βάρη του αποτελέσματος του εμφυλίου. Η πολιτική συμμετοχή στη θεσμική οργάνωση μιας ενωμένης Ευρώπης αποτελούσε τη μόνη πραγματιστική και βιώσιμη προοπτική α) υπέρβασης των συνεπειών του εμφυλίου και του αντιδημοκρατικού παρελθόντος της χώρας (χαοτική καταπίεση/καταστολή του κράτους των εθνοφρόνων, εξωθεσμικός ρόλος του στρατού, εξωθεσμικές παρεμβάσεις του θρόνου, παρασύνταγμα), β) εξασφάλισης της ακεραιότητας της εθνικής επικράτειας (σε συνδυασμό με τη λύση του Κυπριακού που είχε επιτευχθεί με τις συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου) και γ) συμμετοχής στην Ευρωπαϊκή μεταπολεμική ανοικοδόμηση, μια και το αμερικανικό ενδιαφέρον για την Ελλάδα ήταν πρωτίστως στρατηγικό/γεωπολιτικό και όχι οικονομικό/επενδυτικό.

Το σκεπτικό αυτό ήταν και το σκεπτικό του Χρήστου Λαμπράκη. Θεωρούσε και αυτός ότι η σταθεροποίηση της ένταξης της χώρας στο Δυτικό Κόσμο και η υπέρβαση της ιδιότυπης κατάστασης της Ελλάδας, που οφείλονταν στον εμφύλιο πόλεμο και τις συνέπειές του οι οποίες κρατούσαν την Ελλάδα έξω από τις πολιτικές και πολιτισμικές εξελίξεις που καθόριζαν την μεταπολεμική Ευρώπη, περνούσε μέσα από την ένταξη σε αυτή την ευρωπαϊκή προσπάθεια. Προσπάθεια της οποίας την αυτοπεποίθηση συμβόλιζε και εξέφραζε, και απέναντι στην Αμερική, η ηγετική φυσιογνωμία του De Gaulle.

Αυτή βέβαια είναι και η θέση του Συγκροτήματος, το οποίο, παράλληλα προς την αντιπολιτευτική στάση του απέναντι στο μετεμφυλιακό οικοδόμημα της Δεξιάς και των ανακτόρων, αποτέλεσε καθοριστικό πυλώνα της υποστήριξης της πολιτικής της συμμετοχής στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση πριν και μετά τη δικτατορία.

Ανοικτό μένει, αν ο Χρήστος Λαμπράκης, που θεωρούσε, όπως φαίνεται, τη λανθάνουσα απειλή στρατιωτικού πραξικοπήματος υπαρκτό πρόβλημα και καθοριστική παθογένεια του μετεμφυλιακού κοινοβουλευτισμού, είχε εικόνα του

βαθμού αυτονόμησης του στρατού από το δίκτυο επιρροής και ελέγχου των ανακτόρων. Κατά πάσα πιθανότητα όχι. Πιθανότατα θεωρούσε και αυτός, ότι η απειλή του στρατιωτικού πραξικοπήματος προέρχονταν από τη «μεγάλη χούντα» των στρατηγών, όπως ονομάστηκε η διστακτική έως ερασιτεχνική παράλληλη προς το μνημόνιο του Τατοΐου κίνηση του βασιλιά για την οργάνωση πραξικοπήματος από τους ανώτατους αξιωματικούς του στρατεύματος υπό την ηγεσία του, στο πλαίσιο των συνταγματικών προβλέψεων (άρθρο 91) για την κατάσταση πολιορκίας.

Το δίλλημα του βασιλιά ήταν υπαρξιακό. Τι θα είχε μακροπρόθεσμα, η ακόμη και μεσοπρόθεσμα αρνητικότερο αποτέλεσμα για το θεσμό της μοναρχίας και ειδικότερα για τον επεμβατικό ρόλο της μοναρχίας; Η υποστήριξη του κοινοβουλευτικού συστήματος μέσω μιας πολιτικής συμφωνίας των ηγετών που θα οδηγούσε σε εκλογές με κίνδυνο η σταθεροποίηση και έτσι η ενδυνάμωση του κοινοβουλευτισμού να σημάνει τον περιορισμό της μοναρχίας στον συνταγματικό της ρόλο, ή μια στρατιωτική δικτατορία, η οποία θα αναγνώριζε αρχικά τον ηγετικό ρόλο του θρόνου, αλλά θα μπορούσε, λόγω των ειδικών συνθηκών του στρατιωτικού νόμου, να περιθωριοποίηση και αυτή κάποια στιγμή τη μοναρχία;

Ο Χρήστος Λαμπράκης και η Ελένη Βλάχου προσπάθησαν να προωθήσουν τα πράγματα προς την κοινοβουλευτική λύση με την υποστήριξη του μνημονίου χάραξης μιας κοινοβουλευτικής διεξόδου από την πολιτική κρίση. Η προσπάθεια απέτυχε και τελικά οι επιλογές του βασιλιά ήταν οι πιο αρνητικές που θα μπορούσαν να υπάρξουν για την υπόσταση του θεσμού. Ήδη από το Δεκέμβριο του 1967 το παιχνίδι είχε παιχθεί και το νόμιμο δημοψήφισμα του 1975, που εισήγαγε και θεσμικά την Τρίτη Ελληνική Δημοκρατία, ήταν απλώς η τυπική επισφράγιση μιας τελειωμένης υπόθεσης.

Η χώρα δεν μπόρεσε να αποφύγει την υποβόσκουσα απειλή του πραξικοπήματος, αλλά η δικτατορία είχε ημερομηνία λήξης. Ήταν ένα ιδιόρρυθμο ξένο σώμα στο πολιτισμικό-πολιτικό περιβάλλον που διαμορφώνονταν, παρά την ένταση του Ψυχρού Πολέμου, στο τέλος της δεκαετίας του 1960, από το Berkeley μέχρι την Πράγα. Σε μια Ελλάδα που ζούσε υπό συνθήκες παγώματος της

συμφωνίας σύνδεσης με την ΕΟΚ. Αυτό το καταλάβαινε και ο Παπαδόπουλος, εν αντιθέσει προς τους ηλιθίους εθνικιστές γύρω από τον Ιωαννίδη και τους κατώτερους αξιωματικούς και για αυτό προσπάθησε να αντιδράσει με το αποτυχημένο πείραμα Μαρκεζίνη. Αυτοί ήταν και οι λόγοι, για τους οποίους ο τύπος έπρεπε να είναι έτοιμος για να εκμεταλλευτεί τις αντιφάσεις, τις ρωγμές, τα κενά και τα αδιέξοδα που η δικτατορία δεν θα μπορούσε να αποφύγει.

Από την κατάρρευση της δικτατορίας στην ελπίδα του εκσυγχρονισμού μιας ευρωπαϊκής Ελλάδας

Η κατάρρευση της στρατιωτικής δικτατορίας, η κατάργηση του θεσμού της μοναρχίας με το δημοψήφισμα του Δεκεμβρίου του 1974 και το Σύνταγμα του 1975 θεμελιώνουν την Τρίτη Ελληνική Δημοκρατία και την έναρξη μιας νέας ιστορικής περιόδου. Αυτή είναι ελεύθερη από τα βάρη του εμφυλίου και τη μετεμφυλιακή οργάνωση του κράτους που κατέρρευσε μαζί με τη δικτατορία. Το πολιτικό σύστημα της «Μεταπολίτευσης» χαρακτηρίζεται, εκτός των άλλων, από μια ειδοποιό διαφορά: ο παρεμβατικός ρόλος του στρατού ως κέντρου εξουσίας μέσα στο κράτος έχει τελειώσει.

Πολλά πράγματα έχουν αλλάξει στον κόσμο του τέλους της δεκαετίας του 1970. Η κεϋνσιανή συναίνεση έχει υποστεί ρήγματα και σύντομα, με το πραξικόπημα του Pinochet (1973) και την εκλογή της Thatcher (1979) και του Reagan (1980), σηματοδοτείται το τέλος του μεταπολεμικού κοινωνικοοικονομικού παραδείγματος και η «στροφή στην ανισότητα», όπως ο Atkinson ονόμασε τη σταδιακή αλλαγή του παραδείγματος από το 1979 και μετά. Το τέλος της συμφωνίας του Bretton Woods, η πρώτη και η δεύτερη πετρελαϊκή κρίση, η επικράτηση της «Συναίνεσης της Ουάσιγκτον» επιφέρουν μεγάλες διαφοροποιήσεις στην παγκόσμια σκακιέρα με καθοριστικές επιπτώσεις στη μετεγκατάσταση κεφαλαίων (παγκοσμιοποίηση), στην υποχώρηση του κράτους, στις ιδιωτικοποιήσεις και στην τεχνολογική επανάσταση.

Η θεοκρατική επανάσταση στο Ιράν μεταβάλλει τη σουνιτική-λαϊκή/κρατικιστική ισορροπία που είχε διαδεχθεί τη συμφωνία Sykes – Picot του 1916 στο χώρο της Πρόσω και Μέσης Ανατολής μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και την κρίση του Σουέζ, αναδεικνύοντας την αντιπαράθεση Σουνιτών – Σιιτών ως την κατεξοχήν αντιπαράθεση στο εσωτερικό του μουσουλμανικού κόσμου. Συγχρόνως με την επικράτηση του θεοκρατικού ολοκληρωτισμού στο Ιράν διαμορφώνεται ο μεγαλύτερος αντίπαλος των Η.Π.Α. και του Ισραήλ στον μουσουλμανικό κόσμο.

Στα απόνερα της καθοριστικής φάσης του αντιαποικιακού αγώνα (1948 – 1967) και στο πλαίσιο της προσπάθειας εξήγησης της συνέχισης της εξάρτησης του λεγόμενου Τρίτου Κόσμου, της «περιφέρειας» από τις «μητροπολιτικές» χώρες, παρά την επίτευξη της ανεξαρτησίας και το τέλος της αποικιοκρατίας, εμφανίζεται στο χώρο της Αριστεράς, ξεκινώντας από τη Νότιο Αμερική, η θεωρία της Dependenzia (Cardoso, Faletto, Galeano, Frank, Samir Amin, Emmanuel κ.α.). Θεωρία για την οικονομική δομή της εξάρτησης, η οποία αποτελεί το νέο λόγο της μη σοσιαλδημοκρατικής Αριστεράς, που υποκαθιστά, ή ενσωματώνει το χειραφετικό λόγο των δικαιωμάτων και της ελευθερίας της δεκαετίας του 1960 και διαμορφώνει ένα νέο «τριτοκοσμικό» αριστερό αντικαπιταλιστικό – αντιαμερικανικό – αντιδυτικό - σοσιαλιστικό λαϊκιστικό λόγο.

Παράλληλα η θεωρία των πέντε σταδίων οικονομικής – κοινωνικής ανάπτυξης του Rostow επικρατεί στο χώρο της οικονομικής και κοινωνικής ερμηνείας του φαινομένου της ανάπτυξης.

Ο λόγος του ΠΑΣΟΚ, ουσιαστικά ο λόγος του Ανδρέα Παπανδρέου, ενσωματώνει αυτές τις δύο όψεις της ερμηνείας του μετααποικιακού κόσμου και της «δομής» (λέξη κλειδί την εποχή εκείνη για την αριστερή προέλευση ερμηνεία των κοινωνικών και οικονομικών φαινομένων) της οικονομικής ανάπτυξης. Διαμορφώνει έναν πολιτικό λόγο, ο οποίος αποδεχόμενος το μοντέλο του Rostow, θεωρεί ότι η Ελλάδα βρίσκεται στο μεταίχμιο μεταξύ του πρώτου (traditional society) και του δεύτερου σταδίου (Precondition of take off) με στόχο το τρίτο στάδιο (take off) και ότι ο λαϊκιστικός τριτοκοσμικός αριστερός – αντιαμερικανικός και αρχικά και αντιευρωπαϊκός πολιτικός λόγος θα μπορέσει να συνδέσει και να

ενεργοποιήσει πολιτικά και κομματικά τον παραδοσιακό συντηρητικό εθνικισμό με μια (τριτοκοσμικού τύπου) αντίληψη του σοσιαλισμού. Αυτή η σύνθεση θα μπορούσε να ενσωματώσει τον παραδοσιακό εθνικιστικό λόγο σε μια λαϊκιστική – κοινωνική αντίληψη της Δημοκρατίας, η οποία, με κύρια αναφορά την έννοια της εθνικής ανεξαρτησίας και βασισμένη στις οικονομικές ροές από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα θα μπορούσε να σταθεροποιήσει τη Δημοκρατία (και την κυβερνητική εξουσία του ΠΑΣΟΚ). Θα μπορούσε να διαμορφώσει ένα σταθερό συναινετικό υπόβαθρο για τον απαραίτητο εκσυγχρονισμό που θα επέτρεπε το βήμα προς το τρίτο αναπτυξιακό στάδιο. Θα ενσωμάτωνε όλη εκείνη τη δυναμική που είχε αρχίσει να εκδηλώνεται στα μέσα της δεκαετίας του 1960 και είχε συμβάλει στη μη αποδοχή της δικτατορίας, διαμορφώνοντας συγχρόνως έναν πολιτικό λόγο που θα περιθωριοποιούσε τον πολιτικό λόγο του ΚΚΕ ως εκτός τόπου και χρόνου. Παράλληλα οι πολιτικές διαμόρφωσης στοιχείων του κοινωνικού κράτους (Ε.Σ.Υ., ΑΤΑ κλπ.), που η Ελλάδα δεν γνώρισε την εποχή της κυριαρχίας του κεϋνσιανού παραδείγματος, σε συνδυασμό με θετική ανταπόκριση στο πιεστικό αίτημα για αύξηση μισθών και συντάξεων θα δημιουργούσε, σύμφωνα με όλους τους κανόνες της νεοκλασικής θεωρίας και λόγω της διόγκωσης της εσωτερικής αγοράς, το αναγκαίο θετικό πλαίσιο για επενδύσεις, με αποτέλεσμα το take off της οικονομικής ανάπτυξης.

Τελικά το αποτέλεσμα της ξαφνικής διεύρυνσης της εσωτερικής αγοράς αύξησε τις εισαγωγές και ενέτεινε τη διαδικασία αποβιομηχάνισης, γιατί οι επενδύσεις στη μεταποίηση είναι μια πολύ πιο σύνθετη και χρονοβόρα διαδικασία, που απαιτεί κεφάλαια και μια άλλη οικονομική λογική.

Το ΠΑΣΟΚ του Ανδρέα Παπανδρέου προσπάθησε να εισάγει στην Ελλάδα στοιχεία της κεϋνσιανής συναίνεσης, σε μια εποχή κατά την οποία η νεοφιλελεύθερη στροφή ήταν ήδη κυρίαρχη στην παγκόσμια οικονομία, αποφεύγοντας κοινωνικούς κλυδωνισμούς, μη ερχόμενο σε αντιπαράθεση με τα κυρίαρχα οικονομικά συμφέροντα και εξασφαλίζοντας συγχρόνως τους όρους επανεκλογής του. Το αποτέλεσμα ήταν η αναπαραγωγή της φορολογικής ασυλίας του εφοπλιστικού κεφαλαίου που είχε κατοχυρωθεί από την εποχή του Μαρκεζίνη επί Παπάγου, η όλο και μεγαλύτερη απαξίωση του φορολογικού συστήματος και

της φορολογικής νομοθεσίας με την ανοχή απέναντι στη φοροαποφυγή και στη φοροδιαφυγή των μεσαίων στρωμάτων, με σύγχρονη βελτίωση των κοινωνικών παροχών, των μισθών και των συντάξεων. Το αποτέλεσμα ήταν η αύξηση του δημόσιου δανεισμού και κυρίως η αποσύνδεση της παραγωγικότητας από τους μισθούς και τα εισοδήματα (με προμετωπίδα τις ΔΕΚΟ), η οποία, μετά την μη αποδοχή της μεταρρυθμιστικής πρότασης Γιαννίτση και την καταστροφική – απλώς επικοινωνιακή - διαχείριση των κυβερνήσεων του Κώστα Καραμανλή (2004 – 2009), οδήγησε, μέσω της συστηματικής στατιστικής και λογιστικής απάτης και εξαπάτησης της Ευρωπαϊκής Στατιστικής Υπηρεσίας, στην πτώχευση του 2010.

Οι οικονομικοί στόχοι και κρατικιστική λογική (ΔΕΚΟ) δεν διέφεραν πολύ από την πολιτική του Κωνσταντίνου Καραμανλή, άλλωστε ο Καραμανλής είχε κατηγορηθεί από τον ΣΕΒ για «σοσιαλμανία», όχι ο Παπανδρέου. Ο Καραμανλής όμως πρώτον θεωρούσε ότι αυτή η μετάβαση έπρεπε να γίνει προσεκτικά για να μην ξεφύγει από τον έλεγχο η προσπάθεια και δεύτερον, έχοντας ένα συντηρητικό πολιτικό δυναμικό που είχε γαλουχηθεί από τον εμφύλιο και το μετεμφυλιακό αντιδραστικό κράτος των εθνικοφρόνων, δεν είχε το πολιτικό προσωπικό για να υλοποιήσει αυτή την πολιτική. Απλώς, τουλάχιστον μετά τις εκλογές του 1977, προετοίμασε τη μετάβαση στην κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ. Μετάβαση της οποίας ο ομαλός και απόλυτα νομότυπος χαρακτήρας επιβεβαίωσε τη σταθερότητα της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας και την επιτυχία του Καραμανλή να αποβάλει από το πολιτικό σύστημα τα εξωθεσμικά κέντρα εξουσίας και τις εξωθεσμικές πρακτικές, που είχαν καθορίσει τον μεταπολεμικό κοινοβουλευτισμό.

Για τον Χρήστο Λαμπράκη ο μεταδιδασκτορικός συνταγματισμός, η ένταξη στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες και η ολοκλήρωση αυτής με τη συμμετοχή στη Ζώνη του Ευρώ, αποτέλεσαν τους τρεις πυλώνες της σταθεροποίησης της Δημοκρατίας που τεκμηρίωναν και την υποστήριξή του στα θεμέλια της πολιτικής στρατηγικής του Καραμανλή, έστω και υπό το πρίσμα μιας αντιπολιτευτικής στάσης, η οποία όμως συμφωνούσε με τις θεμελιακές επιλογές.

Η προοπτική της εναλλαγής στην κυβερνητική εξουσία ήταν ήδη από τις εκλογές του 1977 ορατή. Το ΠΑΣΟΚ του Ανδρέα Παπανδρέου και η κυβερνητική προοπτική

του φαινόταν να είναι η ολοκλήρωση της υπέρβασης του δημοκρατικού κενού, για την οποία ο Χρήστος Λαμπράκης και το Συγκρότημα προσπάθησαν και προετοίμαζαν από την εποχή της μονόπλευρης μετεμφυλιακής εξουσίας. Το κενό κοινωνικής αναγνώρισης, στο οποίο οδήγησε ο εμφύλιος πόλεμος σε αντίθεση προς την υπόλοιπη δυτική Ευρώπη, την έλλειψη της οποίας προσπαθούσε να υποκαταστήσει, να διατηρήσει ως κοινωνικό και πολιτικό αίτημα ο λόγος του Συγκροτήματος, φαινόταν να υποχωρεί, να περιθωριοποιείται. Ο κοινωνικός λόγος του Ανδρέα Παπανδρέου και η κοινωνική προοπτική της πολιτικής του ΠΑΣΟΚ φαινόταν να εκπροσωπούν το υλικό-κοινωνικό περιεχόμενο που σήμαινε την πραγματική υπέρβαση του κράτους της Δεξιάς. Στο πλαίσιο αυτό το Συγκρότημα στήριξε το ΠΑΣΟΚ.

Ο λαϊκισμός του Ανδρέα Παπανδρέου ξένιζε ασφαλώς τον Χρήστο Λαμπράκη, αλλά η επίγνωση της πραγματικότητας της ελληνικής κοινωνίας τον οδήγησε στην επιλογή της αποδοχής. Της αποδοχής του λαϊκισμού ως της αναγκαίας προϋπόθεσης, της αναγκαίας συνθήκης, του αναγκαίου όρου για τη μαζική υποστήριξη και κοινωνική αποδοχή της δημοκρατικής ποιότητας της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας. Άλλωστε η ίδια η δομή του δημοσίου λόγου του Συγκροτήματος αποτύπωνε την αντίληψη του Λαμπράκη για τη στρατηγική που ήταν αναγκαία για τη σταθεροποίηση της αποδοχής της Δημοκρατίας, αλλά και για την εξασφάλιση της συνέχειας αυτής της αποδοχής. Το «Βήμα», η ναυαρχίδα του Συγκροτήματος, απευθυνόμενη στην πνευματική και οικονομική ελίτ του τόπου εξέφραζε και αποτύπωνε τις βασικές πολιτικές και κοινωνικές στρατηγικές και συντεταγμένες της δημοκρατικής ευρωπαϊκής πορείας. Τα «Νέα» αποτελούσαν τη μεγάλη μαζική εφημερίδα στράτευσης και ένταξης σε αυτή τη δημοκρατική πορεία. Πράγμα που μετά τη λεγόμενη απελευθέρωση των συχνοτήτων θα το συνεχίσει με τη συμμετοχή του Συγκροτήματος στο «Μεγα», που αποτέλεσε το μεγαλύτερο και πιο αξιόπιστο κανάλι στη χώρα.

Ουσιαστικά η ολοκλήρωση της πολιτικής προσπάθειας του Χρήστου Λαμπράκη και του Συγκροτήματος επέρχεται με την επικράτηση της κυβέρνησης Σημίτη και την ένταξη της χώρας στη Ζώνη του Κοινού Ευρωπαϊκού Νομίσματος. Η κυβέρνηση Σημίτη φαίνεται να κλείνει τα κοινωνικά, πολιτικά, ιδεολογικά και πολιτισμικά κενά

που είχε προκαλέσει ο εμφύλιος και οι περιπέτειες που ακολούθησαν. Η κυβέρνηση Σημίτη φαίνεται να θεμελιώνει την ευρωπαϊκή κανονικότητα που ήταν το ζητούμενο του Συγκροτήματος, που ήταν το υπαρξιακό ζητούμενο του Χρήστου Λαμπράκη, πολιτικά και πολιτισμικά.

Ήδη από τη δεκαετία του 1980 η κανονικότητα της Δημοκρατίας επιτρέπει στο Χρήστο Λαμπράκη να στραφεί στη μεγάλη αγάπη της ζωής του: τον πολιτισμό και ιδιαίτερα τη μουσική. Η λειτουργία του Μεγάρου είναι για αυτόν η επιβεβαίωση ότι η Δημοκρατία έχει σταθεροποιηθεί, ότι ο πολιτισμός, η γνώση και η τέχνη είναι στο κέντρο της κοινωνικής ζωής, γιατί η Δημοκρατία δεν είναι τίποτα άλλο παρά η επιβεβαίωση του πολιτισμού.

Εδώ αξίζει να σημειώσουμε κάτι, στο οποίο αναφέρθηκε ήδη ο κύριος Σαββίδης. Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990 η παρουσία του Χρήστου Λαμπράκη στην ηγεσία του Συγκροτήματος ήταν καθοριστική για τη διαμόρφωση του δημοσίου λόγου στη χώρα μας, ήταν καθοριστική για τη διαμόρφωση της πολιτικής. Ο Λαμπράκης όμως ως πρόσωπο ήταν σχεδόν άγνωστος. Οι φωτογραφίες του ελάχιστες. Για τους εκτός του Συγκροτήματος και τους εκτός του στενού κύκλου της οικονομικής και πολιτικής εξουσίας ο Χρήστος Λαμπράκης ήταν αόρατος.

Από το 1991 και μετά ο Χρήστος Λαμπράκης γίνεται ορατός. Η εικόνα του παίρνει τη θέση της στο πολιτισμικό και έτσι και στο πολιτικό γίνεσθαι. Ο λόγος δεν είναι, όπως έχει λεχθεί, ότι η παρουσία του στη διαχείριση, στην οργάνωση της πολιτισμικής λειτουργίας του Μεγάρου και λίγο αργότερα του Ιδρύματος το απαιτούσε. Δεν είναι ότι η εποχή της εικόνας γίνεται κυρίαρχη και απαιτεί την ορατότητα. Είναι κάτι πολύ απλούστερο και πολύ πιο υπαρξιακό. Το πολιτικό σκηνικό, ήτοι η σταθεροποίηση της Δημοκρατίας στην Ελλάδα, η ανάδειξη της ευρωπαϊκής της ταυτότητας και η συμμετοχή της στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης είναι η πραγμάτωση του οράματος του Χρήστου Λαμπράκη. Η εικόνα του έχει πλέον θέση σε αυτό τον τόπο. Έχει θέση σε ένα κόσμο που είναι πλέον ο κόσμος του. Σε ένα κόσμο που παρά τις αντιφάσεις και τα ελλείμματά του πλησίασε προφανώς σε αυτό τον κόσμο που οραματίζονταν από την εποχή που ανέλαβε το Συγκρότημα το 1957.

Είναι τραγικό να το πει κανείς και είναι κρίμα που χάθηκε νωρίς ο Χρήστος Λαμπράκης, αλλά σε κάτι στάθηκε τυχερός. Δεν πρόλαβε να δει την στην κυριολεξία χρεοκοπία αυτού του κόσμου μέσα από την έξαρση των αντιφάσεων που η μεταπολίτευση δεν μπόρεσε να χαλιναγωγήσει. Και ήταν τυχερός που δεν είδε ότι στη δίνη αυτών των αντιφάσεων παρασύρθηκε και το Συγκρότημα, ή τουλάχιστον η μορφή και το περιεχόμενο που αυτός του είχε δώσει.